

Euskal demografiaren historiaz

Josetxo Urrutikoetxea
Arantxa Artzamendi

Populazioa eta familia: analisi historikoaren barnean betetzen duen funtzioa (*)

“Historia bere garaiaren haurra da. Aro bakoitzak bere beharrei erantzungo dien historia osatuko du” (P. Chaunu)

Gizarteak Historiaren aurrean izan duen jarrera aztertzerakoan, hiru jokabide bereiz daitezke: zenbaitek, Historiak herriaren kontzientzia kolektiboa ahaztu erazten duela pentsatzen du, edo historia “entretengarri kultural” bezala ulertzen du. Beste batzuentzat berriz, Historia interes jakinak defendatzeko erabilia izan da, historia mitifikatuz. Eta azkenik, hirugarren talde batentzat, historia elementu kritiko bat izango litzateke, gaurko arazoan aurrean. Honekin lotuta, Historia zehar, demografiari buruzko kezak gorabehera handiak ezagutu ditu. Historia demografikoaren sorrera, 1929ko krisialdiarekin lotua agertzen da, mendebaldeko kapitalismoak ezagutu zuen lehendabizikoarekin hain zuzen ere. Kontestu honetan, “Hazkuntza eta Garapenaren” problematika

osoaren zerbitzutan mugituko da, Historia kuantitatibo delakoa-ren barnean. "Historia berri" honen jaiotzak, analisi historikoaren funtsezko kategorien erabateko aldaketa ekarriko du berarekin. Alde batetik, protagonista indibidualek edo talde txikiek pixkanaka-pixkanaka lehentasuna galduko dute, eta hauen ordez, gizatalde osoa izango da nabarmentzen hasiko dena.

Chaunu-k dioenez, demografia historikoa zientzia bezala Mauvret-ek idatzitako "Les crises de subsistence et la démographie de la France d'Ancien Régime", 1946an Frantziar argitaratutako artikuluekin sortu zen. Gaur egun, historigile gehienak ados daude, historia demografikoak bere lehen gailurra artikuluhonekin irabazi zuela baieztatzerakoan. Bide hori jarraituz azterketa demografikoa egiterakoan, eskola desberdinak sortu dira. Hauen artean Frantziako eskolak, Henry-ren aitzindaritzapean, arrakasta handiz garatu du "Familiaren Berreraikuntz metodoa". Funtsean zera da: familia osoen berreraikuntza, banakako fitxak, eginez, non jaiotz eguna, senitartekotasuna, senar-emazteen erreferentzia, seme-alaben kopurua —izanez gero—, bakoitzaren jaiotz eguna, etab. adierazten diren. Estatistika-aldetik metodo honen akatsak gainditzearren, bi eskola berri sortuko dira, bata Ingalaterran "sistema agregatibo" izenarekin, eta bestea Frantziar INED (Azterlan Demografikoen Institutu Nazionala) delakoak zabaldu duena. Azken honek "Familiaren Berreraikuntza"ren abantailak hartu eta aurretik aukeratutako muestra batzuetara aplikatzen ditu, erizpide zabalago eta orokorragoak jarraituz. Herri-mailako galdekizun baten mugak gainditu egiten ditu eta 1960. urte inguruan, demografiarekiko zaletasunak beste bide bat hartuko du, pertsonak familiaren barnean aztertuz, era honetan familiaren protagonismoa nagusituko delarik.

Euskal Herri mailan, demografia historikoaren aldetik izandako atzerapena gainditzeko bidean gaudela esan dezakegu, bereziki azken urteotan egindako ikerketak direla medio. Aitzindari bezala, Gomez eta Mauleon Isla aipa ditzakegu, eta 70. hamarkadan eman zen lehendabiziko aurre-pausua, azterketa demografikoa ikerketa zabalagoen oinarri izatera pasa zenean, bereziki Fernandez de Pinedo eta Fernandez Albadalejo-ren eskutik.

Ondoren, 1980tik aurrera, azterketa demografikoen leherketa antzeko bat hasi zen. Arabatik hasita, Hernández Markok eta Piquerok, biak Euskal Herriko Unibertsitateko irakasleak, egin dituzten lanak aipatu behar ditugu. Bizkaian berriz, Andoni Iturbe eta Rafael Ortega-ren inguruan sortutako ikerketak, eta Deustuko

Unibertsitatean, demografiari buruz aurkeztutako zenbait tesina argitaratu gabeak. Gipuzkoan Josetxo Urrutikoetxea dugu eredu, eta azkenik Nafarroan, Floristán, García-Sanz Marcotegui, Orta Rubio eta Miranda izango dira gehienbat nabarmenduko zaizkigunak.

Baina familiarekiko azterketa egiterakoan, beste ikuspuntu batetik ere abia gaitzke. Bide hau jarraitu du hain zuzen ere, Alvaro de Navajas-ek, *La ordenación consuetudinaria del caserío en Guipúzcoa*, 1975ean argitaratutako liburuarekin, non familia zuzenbide-mailan aztertzen den. Beste abiapuntu bat bezala, Jesus Arpal Poblador-ek egindako lanak ditugu, *Los Garagarza en Elgoibar* eta *La sociedad tradicional en el País Vasco*, familia, soziologi alde-tik aztertzen dutelarik. Bi ikuspuntu berri hauei esker, lehen aipatutakoak osatu egiten dira, azterketa demografiko hutsa erabat gainditu eta "disziplinarteko" deritzon maila zabalagoa lortu arte.

Populazioa eta familia Euskal Herrian

Atal honetan gure historiografiak eman dituen pausuk aztertzen dira, hau da, lorpenak, hutsuneak, beharrak eta norabidea. Gai hauek aztertzerakoan hiru erizpide ezberdin jarraitu ditugu: gaia nagusiki, eta honen menpean denbora eta lurraldeak.

Bestalde, gaien zatiketak, bi ardatzen inguruan bilduko du informazioa:

- a) Demografiari buruzko kezka hutsa.
- b) Familiari buruzko kezka.

Demografiari buruzko kezka

Gure historiografiaren barnean, demografiari buruzko kezka ez da oso berandu arte azalduko. 80. hamarkada arte ez dira nabarmenduko demografiari lehentasuna ematen dioten azterketak. Hala ere, orain arte egin diren lanetan, gure demografiaren zatikako ikuspegiak bakarrik ematen dira. Salbuespen batzuk ezezik (Hernández Marco, Piquero, Urrutikoetxea) ez dugu ezagutzen gure biztanleriari buruz ikuspegi sintetikiko bat eskaintzen dugun ikerketan-larik. Gehientsuenei ikuspegi orokorra falta zaie, bai denboran

zehar eta baita geografia edo gaiekiko loturaren arloan ere. Oso ezagupen urria dugu XVI. mende-aurreko gure populazioari buruz. Alor honetan aipagarriak dira Carrasco Pérez-ek XIV. mendeko Nafarroari (1973) eskainitako lana, edo "Euskal Herriko Populazioa Erdi Aroan" (Bilbo, L.M.-Fernández Pinedo, 1978) ize-neko ikerketa monografikoa, beste batzuren artean.

Aro Modernoan berriz (XVI-XVIII) aberastasun handiagoa dugu, bai lanen kantitate, nola kalitate aldetik ere. Nahiz eta mende eta alor guztiek tratamendu berdina ez jaso, XVIII. mendeari buruz daukagu informaziorik osoena, baina honek ez du esan nahi aurreko beste bi mendeei buruz berririk ez dugunik. Bilbo, Fernández Albadalejo (1975) eta Fernández de Pinedo-ri (1974) esker, Araba, Gipuzkoa eta Bizkaiko populazioaren hiru mende haue-tako bilakaera orokorra ezagutzen dugu. Piquero eta Urrutikoetxea-k (1985) Gipuzkoan, eta Ortegak Bizkaian, bilakaera honen barne-zaugarriak zehaztasun gehiagorekin ematen dizkigute.

Nafarroari buruz berriz lan sakonagoak egin dira. Izurrite eta "despopulatu" direlakoak aztertzen dituzten lan monografikoez gain, Nafarroako erresumak baditu beste lan aipagarri batzuk ere, bata García-Sanz Marcoteguik XVIII. mendeko Sakanari eskainia; eta bestea, Floristán Imizcoz Lizarrako Merinaldea Aro Modernoan edo XVIII. mendeko Nafarroa; eta azkenik Miranda F. eta E. Ortak egindako zenbait lan.

Harrigarri badirudi ere, XIX. mendeak ez du hain azterketa serio-rik ezagutu. Baina arrazoia ez da mende honi buruzko lanak orain sortu berriak izatea. Lehenengo industrializazioak berarekin ekar zitzakeen ondorioen kezka, Gómez-en (1896) *Cómo se vive y cómo se muere en Bilbao* bezalako lanak sortera-zi zituen, izenburu nahikoa adierazkorrekin.

Baina bestalde urte asko pasa behar izan zuten, era honetako lanak berriro azaldu arte. Iparraldetik hasita Labatut, Ph.ek eta Laborde, P.k (1971-1973) egindako lanak azpimarratu beharko genituzke. XVIII. mendeko demografiari buruz Poussou, J.P. eta Sax-en ikerketak aitzindaritzat dutelarik.

Gainontzeko lurraldeetan egin diren lanak, bi taldetan banatu-ko ditugu:

1) Alde batetik, gure eguneroko errealitatearekin hain harre-man estua duten zenbait fenomeno aztertzerakoan, industrializa-zioa, langile-mugimendua edo abertzaletasuna, demografiara jo

izan da, nahiz eta kasu hauetan demografia ez izan gure ikerketarako gai nagusia. Baina hala ere, metodologi aldetik lorpen handia izan da azken hau. Talde honetan Corcuera (1979), Solozabal (1975), Castells (1986), Fernández Pinedo, Hernández Marco (1987), etab.en lanetan agertzen diren aipamen demografikoak azpimarratuko genituzke.

2) Demografi alorrean berriz, egin dira zenbait ikerketa monografiko, adibidez García-Sanz Marcotequik (1985), Urrutikoe-txeak (1985). Bestalde M.A. Larreak zuzentzen duen lantaldea dugu, Ortega eta Iturberen aitzindaritzapean *Ernaoroa* aldizkariaren inguruan mugitzen dena.

Familiari buruzko kezka

Hasieran esan dugun bezala, atal hau oso gutxitan aztertu da gure historiografian. Nahiz eta egoera hau aldaeraz zezaketen aitzindari eta elementu eragingarriak ez falta izan. Historiografia jakin batek, bai europarra eta baita euskalduna ere, "familia hedatua"ren (*familia extensa*) eredu, desagertzeko arriskuan zegoen gizarte tradizionalaren eredu bezala hartuko zuen. Era honetan gure nekazal familiaren irudi mitifikatua azaldu zen. Adibide bezala Le Play eta Areitiok ematen duten irudia aipa dezakegu.

Beranduago, Europa aldean, familiari buruzko azterketa sako-nagoak egiten hasi ziren, Antzinako Errejimenaren aldaketa nagusiak ardatz honen inguruan agertzen direla kontutan izanik. Haj-nal-ek bere "European marriage patterns in perspective", egitura familiarraren eredu bikoitza formulatu zuen, europar errealitate orokorraren mugatzaile bezala. Gehiegizko eskematismo honen arabera, europarrak mediterraneo eta ez-mediterraneo artean be-reizten ziren, baina ondorengo historiografiak ikuspegi hau abe-rastu egin zuen.

1975 eta 1979.ean gai hauekin lotura handia duten bi lan¹ azal-du ziren Euskal Herrian, gure artean "famili" kezka sorteraz zeka-ketenak, baina ez zen hala gertatu. Agian ikuspegi juridikoa eta soziologikoa izatean, historiografia ez zen arduratu lan hauen ga-rantziaz, are gutxiago gainera, une hartako kezka alor instituzio-nalista edo ekonomizista tankerakoak zirela kontutan izanik. Beste horrenbeste gertatu zitzaion Julio Caro Baroja-ri ere, *Los Vascos* liburuarekin. Egoera honetan, 80. hamarkadan sartuko gara ia esku

hutsik. Orduan hasiko zaizkigu agertzen ikuspegi berri batekin egindako lanak, europar historiografia eta euskal ikerketak kontutan hartuko dituztenak. Azaldu berri diren lanen artean, bi artikulua nagusi aipatuko ditugu: A. Iturberena (1985) eta behin eta berriro adierazi dugun A. García-Sanz Marcotequirena (1988). Bien artean piztu duten kriseilua ez dadila denbora luzean itzal.

Iturrien urritasuna

Gure artean askotan aipatu izan da iturrien urritasuna, historia egiteko orduan dagoen oztoporik handien bezala. Baina gure kasuan, ederki asko azal dezakegu urritasun eza, eta are gehiago, iturriak non aurki daitezkeen. Alor honetan lehentasuna dute Protokolo-Artxiboek, bertan biltzen bait dira notarioak XVI. mendetik luzatu dituzten agiri edo dokumentu guztiak, hau da, testamentuak, salerosketa kontratuak, ezkontzakoak, maileguak, etab. Dokumentazio guzti honek, garrantzi handia du, familiari buruzko lanak egiteko, bai kapitularioak edo "ezkontz kontratuak" direlakoen bitartez, familiaren osaketa ezagutzeko eta baita familiaren ondasunak edo ondarea, hau da, jabegoa, abereak, etxea, base-rria, lurrak, etab. ezagutzeko ere.

Udal-Artxiboetan berriz, era ezberdinetako dokumentazioa gordetzen da. Alde batetik, agiri ekonomikoak, hau da, bai Udala- ren eta baita norberaren ondasunei buruzkoak ere, "lurralde- aberastasunaren egoerak" eta "industri aberastasunaren egoerak" deitzen bitartez alegia. Bestetik, familia eta demografiari buruzko dokumentazioa, batez ere "zentsu"etan, "auzotarren" agirietan, etab. Arlo fiskaleko informazioa, eta azkenik, "auziak" direla medio, gizarte- eta pentsamolde-mailakoa ere bai. Beraz, Udal-Artxiboetan gordetzen den dokumentazio honi esker, informazio guztiz interesgarria jaso dezakegu familiari buruz, ekonomi eta demografi alderdietatik.

Hirugarren iturri-mota, Parrokietako liburuetan (Sakramentu-Liburuetan) dugu. Aurrekoekin konparatuz, dokumentazio-mota honen abantaila nagusia, zera da, emandako ikuspuntua, kronologikoki jarraia dela, etenik gabekoa. Protokolo eta Udal-Artxiboetan berriz, informazioa ez da urtez urtekoa, saltokakoa baizik. Parrokietako liburuetan, Trentoko Kontziliotik hasi eta gaur arteko informazioa dugu, egunez egun, eta elizkizun nagusienei dago-

kiena, hau da: bataioak, ezkontzak eta hiletak. Era honetan, dokumentazio-mota hau, guztiz interesgarria bilakatzen zaigu, populazioaren bilakaera orokorra ezagutu nahi baldin badugu. Honela, bilakaera demografiko honen barnean, hiru maila bereiz ahal izango ditugu: joerak (tendencias), zikloak eta koiuntura. Bestalde gertakizun bakoitzari buruzko azterketa zehatza ere egin ahal izango dugu: jaiotz tasa, ugalkortasuna, hilkortasuna.

Azkenik famili artxiboak aipatu behar ditugu, zenbait oztupo izan arren. Alde batetik, dokumentazioa elite batera mugatua izatea, eta bestetik, kontsulta-momentuan sor daitezkeen arazoengatik.

Amaiera

Orain arte esandakoa kontutan izanik, historiografi mailan gaur egun hutsune handi bat topatzen dugu. Bestalde, denok dakigu alor honetan lanean aritzeko iturri historikoak nahikoa aberatsak direla. Baina aurrera jarraitu aurretik, zenbait ideia argitu beharrean gaude. Alde batetik historiografi alor hauetan murgildu nahi duenak, zehazki jakin beharko du non dabilen eta zeintzuk diren argitu beharreko kezkek. Historia demografikoa eta familiaren historiaren oinarria, historiaren sozializazioa da, edo beste era batean esanda, historiaren protagonista nagusia, talde kolektiboan aurkitzen da.

Gainera, aldagarri nagusi eta bigarren mailakoen artean bereizketa bat egitea komeni da. Lehenengoen artean: joera, populazioaren egitura orokorra, erakuntza eta egitura familiarra, hilkortasuna, etab. izango genituzke.

Ondoren aztertu beharreko gaien aukera egoki bat egin beharko genuke, esparru zabalago baten ordezkari izatea kontutan harturik.

Azkenik, hemen aipatutako guztiak zerbaitetarako balioko luke; ikerketen helburua, gure gaurko gizarteko kezken sustraia iraganeko historian aurkitzeko laguntza eskaini baleza.

Aipatutako bibliografia

- ARPAL POBLADOR, J. (1979): *La Sociedad Tradicional en el País Vasco*, Donostia, Haranburu.
- FLORISTAN IMIZCOZ, A. (1982): *La Merindad de Estella en la Edad Moderna: los bombres y la tierra*, Iruñea.
- GARCIA-SANZ MARCOTEGUI, A. (1985): *Demografía y sociedad de la Barranca de Navarra (1760-1850)*, Iruñea.
- HAJNAL, J. (1965): "European marriage patterns in perspective". GLASS, D.V. - EVERSOLEY, D.E.G. edit.: *Population in History*, London, 101-143 orrialdeetan.
- HENRY, L. (1980): *Manual de la demografía histórica*, Barcelona.
- HERNANDEZ MARCO, J.L. eta PIQUERO, S. (1988): "Demografía e Industrialización en el País Vasco". FERNANDEZ DE PINEDO, E. - HERNANDEZ MARCO, J.L. edit.: *La industrialización del norte de España*, Barcelona, 206-221 orrialdeetan.
- LASLEIT, P. (1978): "Characteristics of the western family considered over time". *Family life and illicit love in earlier generations*, Cambridge University Press.
- (1972): *Household and family in Past Time*, Cambridge University Press.
- (1972): "La famille et le ménage: approches historiques", *ANNALES*, E.S.C., 847-872 orrialdeetan.
- LE PLAY, F. (1871): *L'Organisation de la famille selon le vrai modèle signalé par l'Histoire de toutes les races et de tous les temps*, Paris.
- MEUVRET, J. (1948): "Les crises de subsistences et la démographie de la France d'Ancien Régime", *Population*, I, 643-650 orrialdeetan.
- NAVAJAS LAPORTE, A. (1975): *La ordenación consuetudinaria del caserío en Guipúzcoa*, Donostia.
- ORTEGA BERRUGUETE, A. (1989): "Matrimonio, fecundidad y la familia en el País Vasco a fines de la Edad Moderna", *Boletín de la Asociación de Demografía histórica*, Madrilen (VII. urtea. 1 zenb.), 47-74 orrialdeetan.
- (1986): "Un modelo de población socialmente autofrenada: la Vizcaya Oriental en el siglo XVIII", *ERNARROA*, Bilbo, 3.zenb, 47-93 orrialdeetan.
- URRUTIKOETXEA, J. (1985): "Demografía vasca en el siglo XVIII". AA.EE.: *Historia del País Vasco. Siglo XVIII*, Bilbo, 93-128 orrialdeetan.

* Idazlan hau ez da izenburu-zerrenda soil batera mugatzen. Ikus horretarako: *Euskal Herriko geografia bibliografikoa*. Andrés de Urdaneta Euskal Geografi Elkargoa. Donostia, 1986. 307-331 or.

¹ Jesus Arpal (1979) eta Alvaro Navajas-en (1975) lanak hain zuzen.

ACERCA DE LA HISTORIA DE LA DEMOGRAFIA VASCA À PROPOS DE L'HISTOIRE DE LA DÉMOGRAPHIE BASQUE

De acuerdo con la idea más generalizada, el nacimiento de la historia demográfica, como ciencia, hay que situarla en el año 1946, fecha en que Mauvret publicó su artículo "Les crises de subsistance et la démographie de la France sous l'Ancien Régime".

En el campo de la Historiografía vasca, la historia de nuestra demografía debe establecerse mucho más tarde, en torno a 1970; son los profesores Fernández de Pinedo y Albadalejo quienes abren el camino a las nuevas tareas.

En la década de los 80 los trabajos de historia demográfica ofrecen una más extensa presencia en nuestra Historiografía, aunque debe constatarse que de ordinario revisten más bien un carácter fragmentario, siempre con algunas salvedades.

De cara a futuras investigaciones hay que consignar la existencia de abundantes fuentes histórico-demográficas, particularmente en los Archivos de Protocolos y Municipales, en los libros Parroquiales y Archivos Familiares. No puede menos de subrayarse el interés informativo de todos estos fondos que, sin duda, contribuirán en manos de los investigadores a dibujar con precisión el pasado demográfico del País Vasco.

En accord avec l'idée plus généralisée, la naissance de l'histoire démographique en tant que science doit se situer en 1946 date à laquelle Mauvret publia son article: "Les crises de subsistance et la démographie de la France sous l'Ancien Régime".

En ce qui concerne l'historiographie basque, l'historic de notre démographie doit s'établir beaucoup plus tard vers 1970; ce sont les professeurs Fernández de Pinedo et Albadalejo qui ouvrirent le chemin vers de nouveaux travaux.

Dans les décennies des années 80, les travaux d'histoire démographique offrent une plus large présence dans notre historiographie, bien qu'il faille constater que d'ordinaire ils revêtent plutôt un caractère fragmenté toujours avec quelques exceptions.

Face à de futures recherches, il faut signaler l'existence abondante de sources historico-démographiques, particulièrement dans les Archives de Protocoles et les Municipales ainsi que dans les livres Paroissiaux et les Archives Familiales. Il ne faut pas oublier de souligner l'intérêt d'information de tous ces fonds qui permettront sans aucun doute aux chercheurs de dessiner avec précision le passé démographique du Pays Basque.